

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

**УЧНІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ УЧНІВ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Виконав: студентка 2 курсу
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної програми
«Спеціальна освіта»
Посметна Ірма Володимирівна

Керівник: к. п. н., викладачка Дрозд Л.В.

Рецензент: вчитель-дефектолог
Херсонської спеціальної
загальноосвітньої школи №1
Херсонської міської ради Белова Т.А.

Херсон-2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ПРОБЛЕМА УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ТЕОРІЇ КОРЕКЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПРАКТИКИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ.....	7
1.1. Теоретичне обґрунтування досліджень з питань формування учнівського самоврядування в загальній та спеціальній педагогіці.....	7
1.2. Місце та значення організації учнівського самоврядування в сучасній спеціальній загальноосвітній школі.....	14
1.3. Дослідження готовності учнів з інтелектуальними порушеннями до участі в учнівському самоврядуванні.....	24
РОЗДІЛ 2 ОСНОВНІ ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СПЕЦІАЛЬНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ	32
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43
ДОДАТОК.....	48

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодення характеризується тим, що висуваються нові вимоги до навчання і виховання підростаючого покоління, а саме, формування національної приналежності, усвідомлення прав та свободи людини. Основним завданням в школі визначають вміння кожного учня стати активним громадянином своєї країни, навчити їх висловлювати і відстоювати власні думки, переконання. Це можливо лише при активному впровадженні і формуванні учнівського самоврядування. Адже воно базується на основних принципах, а саме співробітництва, демократизму, поваги до оточуючих, партнерської взаємодії.

За цих умов ключову роль відіграє формування в учнів громадянської компетентності, під якою вчені розуміють відповідальне та ефективне реалізування своїх прав та обов'язків, бути активним членами суспільства та розбудовувати демократичний устрій в країні. Сформуванню та реалізуванню педагогічної технології в спеціальній загальноосвітній школі - учнівське самоврядування, як засіб виховання учнів спеціальної загальноосвітньої школи, досить складне і неоднозначне питання. Внаслідок своїх психофізичних особливостей учнів з інтелектуальними порушеннями мають знижену пізнавальну активність, невиражену емоційно-вольову сферу, латентність і інертність нервових процесів, низький рівень комунікативних вмінь та навичок, низький рівень саморегуляції довільних та мимовільних поведінкових реакцій тощо. Але тим не менше необхідно максимально повністю залучати учнів з інтелектуальними порушеннями до активної взаємодії в колективі, шкільному житті для формування важливих життєвих компетенцій.

Такі вчені, як Л. Виготський, Г. Дульнев, О. Грабаров, І. Єременко, В.

Синьов, Т. Пороцька та інші вивчали цей аспект педагогічної технології, підкреслюючи її високу корекційно-розвивальну роль.

На сучасному етапі розвитку проблеми учнівського самоврядування в загальноосвітніх навчальних закладах ведеться вивчення впливу учнівського самоврядування на розуміння реалізації своїх прав та обов'язків таким чином: В. Благініним, В. Кулик, М. Прихотько, Д. Дмитрієвою, Л. Волошковою, Л. Мазуренко та інші.

Обґрунтування теоретичних і практичних аспектів корекційної спрямованості в роботі учнівського самоврядування в спеціальній загальноосвітній школі висвітлювались в наукових доробках Л. Виготського, Г. Дульнева, В. Синьова, В. Бондаря, А. Белкіна і ін.

Організацію корекційного навчання та виховання учнів з інтелектуальними порушеннями досліджували такі вчені-дефектологи С. Вавіна, В. Бондар, О. Граборов, В. Засенко, В. Синьов, Н. Стадненко, О. Хохліна та ін.

В різних наукових дослідженнях термін «самоврядування» визначається і як аспект виховного значення, як форма, і як засіб, і як організація побудови певної моделі учнівського самоврядування. Тобто в сучасній літературі серед знаних науковців немає єдиної думки, щодо учнівського самоврядування: одні вважають, що має бути обов'язковою умовою, інші стверджують, що це важлива складова при формуванні громадської свідомості. Тому спостерігаємо певну невизначеність понять, по різному сприймаються одні й ті ж явища, й називають їх кожний раз по-іншому.

У сучасних закладах освіти спостерігається формування та реалізація моделі мікросуспільства, де учні можуть отримати і відпрацювати певний набір компетенцій, навичок, вмінь як практичних так і теоретичних, тобто учні мають можливість приймати активну участь у житті школи, колективу, брати на себе відповідальність за свої дії, рішення, вчинки, що знадобляться їм у дорослому житті.

Тому стало питання щодо дослідження, яке присвячено вивченню і обґрунтуванню педагогічної технології, за допомогою якої відбувається формування активного розвитку громадських якостей учнів в системі виховних цінностей, що засновані на реалізації принципів самоорганізації та самореалізації особистості, що зумовило вибір теми дослідження «Учнівське самоврядування як засіб виховання учнів спеціальної загальноосвітньої школи».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри спеціальної освіти «Зміст і технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» (номер державної реєстрації 0119U101727 від 07.05.2019 року).

Мета дослідження – обґрунтувати і експериментально перевірити педагогічні умови формування діяльності учнівського самоврядування у спеціальній загальноосвітній школі.

Для досягнення мети було визначено **такі завдання:**

1. Вивчити теоретичні і практичні наукові джерела, які відповідають темі дослідження.
2. Дослідити та обґрунтувати досвід застосування учнівського самоврядування в спеціальній загальноосвітній школі.
3. Розробити й експериментально перевірити ефективність створених педагогічних умов для активної самореалізації через діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями в учнівському самоврядуванні.

Об'єкт дослідження: діяльність учнівського самоврядування у спеціальній загальноосвітній школі.

Предмет дослідження: педагогічні умови, які підвищують ефективність формування учнівського самоврядування у спеціальній загальноосвітній школі.

Методи дослідження: Для вирішення поставлених завдань в дослідженні використовувалися емпіричні і теоретичні методи: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури; вивчення і узагальнення досвіду організації діяльності учнів в структурах учнівського самоврядування; психолого-педагогічне обстеження учнів за допомогою використання опитувальників, анкет; бесіди з вчителями та учнями; спостереження за діяльністю учнів з інтелектуальними порушеннями в структурах учнівського самоврядування.

Наукова новизна дослідження визначена у розкритті підходу до ефективного застосування сучасної педагогічної технології – самоврядування; визначили, що учнівське самоврядування має варіативний характер, залежить від контингенту і типу закладу.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні рекомендацій для роботи вчителів у спеціальних навчальних закладах та в системі підготовки фахівців корекційних педагогів щодо створення спеціальних педагогічних умов формування учнівського самоврядування.

Структура випускної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатку.

РОЗДІЛ І
ПРОБЛЕМА УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ТЕОРІЇ
КОРЕКЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПРАКТИКИ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

1.1. Теоретичне обґрунтування досліджень з питань формування учнівського самоврядування в загальній та спеціальній педагогіці

В нинішніх умовах розвитку суспільства, одним із основних напрямків діяльності як у загальноосвітній, так і у спеціальній школі є формування чіткої громадянської позиції, виховання в учнів самостійності, дисциплінованості шляхом залучення їх до участі в активу класу, школи.

Таке явище, як самоврядування існує на всіх рівнях життя. Так як на цьому етапі визначення демократичної і правової держави потрібен якісний рівень активності кожної окремо взятої особистості, а не просто кількісний ріст «широких верст населення» в житті суспільства.

На сьогоднішній день, соціальне залучення суспільства допоміжної полягає у вихованні особистості, яка здатна долучитися до самоврядування колективів і суспільства в цілому.

У даному підрозділі дослідження висвітлено наступні питання: сутність поняття «учнівське самоврядування»; соціальне і педагогічне значення учнівського самоврядування; трактування різних авторів щодо особливостей та можливостей запровадження учнівського самоврядування в умовах допоміжної школи.

Учнівське самоврядування характеризується спеціально організованою діяльністю учнів, яка спрямоване на забезпечення активної продуктивної навчальної й трудової діяльності та участі в позакласно-

виховних заходах.

Діяльність учнів в різних структурах самоврядування має добровільний характер, базується на засадах самодіяльності та ініціативності дітей, яка здійснюється у позаурочний час.

Управління життєдіяльністю учнівського колективу здійснюється за допомогою виборних органів, які враховують духовні, культурні, соціальні та інші потреби вихованців. В результатами такої діяльності формуються основні чинники, які дозволяють учневі використовувати практичні вміння та навички у повсякденному житті.

В учнів з інтелектуальними порушеннями, також, формуються і організаторські уміння, що важливі при постановці завдань та пошуку шляхів їх розв'язання, оскільки демократизація управління школою передбачає створення дієвої та ефективної системи учнівського самоврядування [19].

На думку багатьох вчених-педагогів, а саме: С. Шацький, І. Іорданський, М. Супруна, В. Кащенко та ін. передова педагогічна громадськість намагалася організувати життя дітей на самоврядувальній основі, тобто включення учнів у всі активи сфери життєдіяльності.

Перші основи самоврядування передбачають внутрішню єдність між педагогом та учнем, що забезпечують подолання розбіжностей в їхній діяльності, нейтралізацію аморальних сил в дитячому середовищі. Загальні збори забезпечують обрання органів самоврядування. Особливістю спеціальної педагогіки є те, що педагог в своїй діяльності спирається на трудове виховання учнів, основою якого є дотримання принципів дитячого самоврядування.

Учнівське самоврядування у повсякденній життєдіяльності навчально-виховних закладів досить активно розвивалося в у 20-30-х рр. Саме досвід А.С. Макаренка, педагогічна діяльність якого припадає в ці роки, розглядають, як активний практичний кейс для формування учнівського самоврядування, що став значним внеском у вітчизняну педагогіку [18]. На його думку, учнівське самоврядування є домінантною

складовою педагогічних засобів в організації життя шкільного колективу. Рівень самостійності учнів, активна їх участь в органах самоврядування залежить від якості педагогічного керівництва. Основи формування дитячого колективу побудовані на засадах дитячої самодіяльності, взаєморозуміння, а також взаємовідповідальності. Активність вихованця у самоврядуванні сприяє набуттю ним позитивних рис особистості, для яких характерним є організованість, наполегливість у досягненні цілей, взаєморозуміння тощо. Готовність підростаючого покоління до участі у суспільних справах розвивається під час виконання доручень, що є основою учнівського самоврядування.

Велику роботу по узагальненню певних теоретичних і практичних питань відповідно до вивчення питання нашого дослідження і такі вчені, як Б. Кобзарем, В. Коротовим, Л. Новіковою, В. Сухомлинським та іншими [11]. Учнівське самоврядування сприяє формування активності учня, за допомогою нього здійснюється вплив на особистість учня. Становлення та розвиток учнівського самоврядування є діалектичним процесом, тобто поступовим переходом від керівництва педагогом діяльності дитячого колективу до самостійного самоврядування. В результаті цього прослідковується динаміка процесу становлення самоврядування у колективі. Це призводить до не тільки до розширення функцій органів самоврядування, але і до якісної їх зміни, оскільки кожен учень у колективі може бути одночасно і організатором й виконавцем, що позитивно впливає на їх розвиток.

Функції учнівського самоврядування одночасно виступають принципами виховання:

- Виховання в учнів з інтелектуальними порушеннями активної громадянської ініціативи;
- Виховання необхідних практичних аспектів підготовки до самостійного існування в соціумі;
- Формування лідерських якостей;

– Формування самостійності, дисциплінованості, повагу до думки іншої людини.

Участь учнівського активу у вирішенні повсякденних шкільних, колективних питань дозволяє їм приймати самостійні рішення і відповідати за них перед всім дитячим колективом. Саме вирішення справ своєї школи, учні поступово усвідомлюють свою значимість у суспільному житті.

Учнівське самоврядування є багатограним педагогічним явищем, забезпечуючи активним зануренням їх до формування ініціативних дій та прийняття самостійних, адекватних рішень відповідно до життєвих ситуацій.

Проблемою шкільного самоврядування є, насамперед, управлінська діяльність, тобто свідомо цілеспрямована діяльність, яка є сприяє підготовці особистості поведженні у соціумі, оскільки в учнів формуються міжособистісні стосунки, проявом яких є почуття дружби, поваги, взаєморозуміння тощо [28].

Дитяча самоорганізація, крім навчальної та культурно-масової роботи повинна включати трудову суспільно-корисну діяльність, яка повинна охоплювати різноманітне громадське життя учнівського колективу. Удосконалення педагогічного керівництва органами учнівського самоврядування забезпечує розвиток форм співробітництва педагогів-наставників і учнів у системі самоврядування.

Головною метою виховання самоврядувальної діяльності у розумово відсталих учнів є підготовка до активної трудової діяльності.

Основні завдання дитячої самоорганізації полягають у виробленні в учнів самостійності, навчанні їх організаторських та колективістських навичкам. В учнів допоміжної школи навички самоврядування виникають тоді, коли з'являється знайома та близька їм ситуації.

Самоорганізація учнів в трудовій діяльності відбувається в умовах суспільно-корисної праці дітей. Учнівське самоврядування, на практиці, здійснюється лише у трудовій діяльності вихованців із залученням їх до

громадського життя. Насправді втрачалась ідея самодіяльності, що призводить до пасивної участі в самообслуговуючій праці. Одним із першочергових завдань спеціальної педагогіки вважається виховання різнобічної особистості за основними принципами та методами загального соціального виховання.

На думку багатьох вчених, спеціально організовано діяльність заснована на принципах дитячої самоорганізації. Дитяче самоврядування спрямоване на виховання майбутнього громадянина, який відігравати важливу роль у суспільстві. Оскільки, основою колективної діяльності є можливості для подолання негативних проявів психофізичних порушень у дітей і набуття ними життєво важливих компетенцій для подальшої адаптації у сучасному суспільстві.

Загальні принципи побудови дитячого самоврядування сформовані в умовах спеціальної загальноосвітньої школи сприяють пошуку нових підходів до питання виховання розумово відсталих дітей.

Разом з тим, досвід спеціальних загальноосвітніх шкіл переконливо свідчив, що залучувати вихованців до самоврядування не достатньо для зростання особистості в колективі та суспільстві загалом. Оскільки, за рівнем інтелектуального розвитку можливості багатьох дітей не відповідають вимогам, які ставляться у процесі самодіяльності учнів, саме це призводить до формалізму в навчально-виховній роботі. Тому необхідно враховувати особливості пізнавальної діяльності таких дітей. Цим самим обґрунтовувалась необхідність дотримання індивідуального і диференційованого підходу до учнів з інтелектуальними порушеннями.

Л. Виготський стверджував, що важливо залучати дітей з інтелектуальними порушенням до активних форм позакласної та позаурочної роботи.

За словами Л.В. Занкова, при організації самоврядування необхідно, перш за все, враховувати своєрідність розвитку розумово відсталих дітей, їх інтереси, індивідуальні особливості.

Безперечно, розвиток дитячого самоврядування сприяв посиленню суспільного виховання учнів спеціальної загальноосвітньої школи. Це спричиняло розвиток сфери трудової діяльності, через активне залучення учнів до суспільно-корисної справи й побут учнів. Дитяча самоорганізація – одне із головних завдань виховання дітей з вадами розвитку.

Таким чином, на думку вчених-дефектологів, в спеціальній педагогіці були розроблені механізми використання можливостей у посиленні інтенсивності участі розумово відсталих дітей в широкій громадсько-корисній діяльності.

Учителі спеціальної загальноосвітньої школи відчують гостру потребу у формуванні практичних навичок і звичок у дітей з інтелектуальними порушеннями, відпрацювання нових педагогічних технологій для прийняття самостійних дій і рішень у дітей з вадами інтелектуального розвитку, навчити їх комунікаційній взаємодії для розвитку лідерських якостей та особистісних рис характеру.

Існує думка, що дитина, яка приймає активну участь у житті школи та класного колективу розкриває свій життєвий потенціал, відкриває нові таланти та здібності. Також, у розумово відсталих дітей спонтанно розвиваються такі характерологічні показники: ініціативність, дисциплінованість, емоційна стабільність, вмотивованість, саморегуляція поведінки. Але поряд тим, де які учні визначають, що у більшості учнів з інтелектуальними порушеннями всі вище перерахування риси характеру мають низький рівень розвитку, який необхідно постійно підтримувати новими методами та формами колективної взаємодії. Для цього необхідні спеціальні методичні прийоми, дидактичні шляхи реалізації можливостей коригуючого виховання та навчання.

Труднощі в організації виконання розумово відсталими учнями будь-якого виду діяльності корегуються при умові застосування правильних дій та рішень, з обов'язковим контрольним зрізом проміжних результатів діяльності. Тому слід дотримуватися принципів раціональної організації

діяльності розумово відсталих учнів.

Комунікаційна взаємодія в учнів з інтелектуальними порушеннями відбувається за визначеними психолого-педагогічними закономірностями, для їх пізнання необхідно знати мотиви, місце та роль дитини в соціумі.

Індивідуально-типологічні особливості розвитку особистості учнів з інтелектуальними порушеннями мають тісний взаємозв'язок із структурою дефекту. Тобто, характер міжособистісних стосунків у розумово відсталих дітей залежить від складності симптоматики органічного ураження та протікання даного захворювання.

Для включення учнів з інтелектуальними порушеннями у склад формування учнівського активу, вчитель має знати можливості учня, його дисциплінованість, можливість прийти на допомогу іншому, врахувати рівень емпатії та вміння володіти своїми емоціями і поведінковими реакціями.

За словами І. Г. Єременка, колективіські стосунки у спеціальній загальноосвітній школі формуються поетапно, мають свою специфіку.

На першому етапі вчитель самостійно визначає, кого з учнів він бачить у учнівському активі, за тими характерологічними рисами, які відзначив педагог.

Другий етап характеризується тим, що в учні починають формувати свою активну громадську позицію по відношенню до справ колективу класу та школи.

Наступний етап найважливіший йому приділяється ключова роль - адже з учнівського активу починає формуватися певні лідери, які можуть брати на себе відповідальність за прийнятті рішення в колективі, це перша щабель для формування учнівського самоврядування.

Таким чином, підсумовуючи проблему учнівського самоврядування в допоміжній школі можна констатувати те, що будь-яка діяльність є джерелом розвитку окремої особистості, так і колективу загалом, становить собою об'єктивний фактор формування колективу. Така діяльність може бути

організована активом, який відповідає за організацію спільної справи колективу.

Учнівське самоврядування являється найважливішим компонентом виховного процесу, що спрямований на досягнення соціальної мети виховання. Метою учнівського самоврядування є те, щоб педагоги спроможні були залучити учнів до громадських норм поведінки та сприяти набуттю життєвих компетенцій для подальшого самостійного життя у соціальному середовищі.

Отже, педагогічні умови, застосування нових педагогічних технологій у роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями підвищують ефективність учнівського самоврядування в спеціальній загальноосвітній школі.

1.2. Вивчення стану учнівського самоврядування в сучасній спеціальній загальноосвітній школі

Широка демократизація громадського життя вимагає від суспільства політичної зрілості, соціальної активності.

Школа відіграє провідну роль у вихованні соціально активної особистості, адже це зменшена модель соціального устрою, де учні знайомляться з основними правилами поведінки в дорослому житті, набувають певного міжособистісного досвіду взаємозв'язку, формують активні навички і звички, вчаться приймати рішення і відповідати за свої вчинки.

Спеціальна загальноосвітня школа вирішує загальні завдання учнів, керуючись загальними принципами, методами, організаційними формами та напрямками виховання учнів. Використання корекційного підходу до включення учнів до нових форм комунікативної взаємодії дозволяє здійснювати корегування їх пізнавальних можливостей і різних видів діяльності.

Одне із основних місць в системі корекційно-виховної роботи допоміжної школи займає організація учнівського самоврядування, яке є запорукою створення повноцінного дитячого колективу. Навколо проблеми учнівського самоврядування активно ведуться дискусії щодо його місця і ролі в діяльності школи, ступеню самостійності учнів у вирішенні щоденних питань, функцій педагогічного керівництва учнівським самоврядуванням, форм співробітництва учнівського комітету із іншими громадськими учнівськими об'єднаннями.

Учнівське громадське об'єднання в сучасній спеціальній загальноосвітній школі вступило в якісно новий етап свого розвитку. Завдання допоміжної школи, в рамках учнівського самоврядування, полягає у вихованні із розумово відсталих учнів не тільки активістів, а й сформувані у більшості із них риси, які надважливими для подальшого професійного самоствердження.

Учнівський комітет в школі є виконавчим органом, який сприяє активному становленню та згуртуванню колективу, а також є результатом вдосконалення самоврядувальної діяльності учнів.

Відмічається недосконалість розроблення практичних навичок для формування діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями в структурах учнівського активу, тобто не спроможність його функціонування на практиці. Так як можна стверджувати, що не має чіткого методичного забезпечення, методичних рекомендацій як для вчителя так і учнів щодо формування самостійних рішень, у різних видах учнівського самоврядування, відсутня чітка структура самоврядування спеціальній загальноосвітній школі.

Особистість розумово відсталої дитини формується із врахуванням особливостей психофізичного розвитку та на пряму залежить від майстерності вчителя та його можливості далекоглядного бачення перспективного розвитку вихованця, ця риса сприяє оновленню навчально-виховної роботи в спеціальній загальноосвітній школі. Учнівське

самоврядування може бути реальним фактором підвищення ефективності навчально-виховного процесу, життя школи і учнів. Це все залежить від педагога. [21].

Метою проведеного дослідження є, насамперед, виявлення ставлення педагога до діяльності органів учнівського самоврядування, розуміння його впливу на формування та розвиток особистості дитини з інтелектуальним порушенням. В ході даного дослідження вивчено та оцінено стан учнівського самоврядування в умовах сучасної спеціальної загальноосвітньої школи.

За отриманими результатами можна зробити такі висновки: 60% з представників адміністративної ланки школи надали позитивну оцінку ролі учнівського самоврядування в активному житті школи і колективу, 12% з них абсолютно підтримують будь які ініціативи з боку учнів і всіляко допомагають їм створюючи комфортні умови для навчання і виховання.

Функціонування органів учнівського самоврядування в спеціальній загальноосвітній школі можливе за наявності періодичної допомоги учням на рівні організації тих чи інших заходів та і в процесі їх здійснення. Третина (20 %) респодентів позитивно оцінює можливості функціонування органів учнівського самоврядування в спеціальній школі. 28% досліджуваних позитивно оцінюють можливості учнів з інтелектуальними порушеннями та їх роль у формуванні учнівського самоврядування, але при умові постійної педагогічної, психологічної, організаційної, методичної допомоги з боку вчителів, дорослих, батьків тощо.

Існує думка щодо неоднозначного ставлення до функціонування органів учнівського самоврядування в умовах спеціальної загальноосвітньої школи. При цьому спостерігають недостатню можливість її впливу на соціальну активність учнів, не розцінюється як важлива педагогічна умова підготовки дітей з інтелектуальними порушеннями до самостійного життя і трудової діяльності.

Разом з тим існує думка керівного складу спеціальної загальноосвітньої школи близько 12%, що така форма виховної роботи

складна для опанування нею учнями з інтелектуальними вадами розвитку зв'язку з психофізичними вадами розвитку. Вважають таку форму виховної роботи малоперспективною.

Аналіз анкет адміністративної ланки шкіл свідчить про те, що 24% з них неструктуроване явлення про структуру учнівського об'єднання; 35% не можуть назвати мету, функції та етапи розвитку; 41% визначають ключову роль у формуванні учнівського самоврядування - педагогу-організатору.

Частина керівників спеціальних загальноосвітніх шкіл практично самоусунулася від потреб дитячих громадських об'єднань, передаючи ці повноваження своєму заступнику з виховної та організаційної роботи.

Керівники спеціальних загальноосвітніх шкіл володіють необхідною інформацією стосовно напрямків роботи із учнівським активом через своїх заступників з організаційної і виховної роботи. Бажаною була б спільна робота з вчителями, із залученням батьківського комітету та адміністрації школи для вирішення консолідованих рішень щодо основних питань адміністративних, господарських, школи та колективу. Це б дало на багато більше тісних точок доступу для активної співпраці учнів і дорослих.

Існують об'єднання учнівського самоврядування дітей із легким ступенем розумової відсталості, які оцінюються, з боку педагогів, позитивно. Про це свідчать дані анкети, яка пропонувалася педагогам та вихователям.

За результатами анкет, 84 % опитаних позитивно оцінили можливість участі дітей з інтелектуальними порушеннями в самостійній організації своєї діяльності, а 64% педагогів відзначили, що в допоміжній школі діяльність органів учнівського самоврядування потребує часткової, 16 % - постійної педагогічної допомоги. Через це, у виховній роботі на перший план висуваються завдання організації самоврядування дітей. 16 % вчителів надали негативні або неоднозначні відповіді стосовно питання про необхідність функціонування учнівського активу в спеціальній загальноосвітній школі.

Як відноситься адміністративна ланка до формування учнівського

самоврядування відображає – планування цього напрямку роботи в школі. В деяких учнівських комітетах відсутня практика планування й обліку роботи учнівського комітету та його комісій. Серед основних документів в спеціальній загальноосвітній школі ведуться журнали перевірки чергувань, журнали комісії дисципліни й порядку, а тому учні майже практично не підключаються до заповнення і ведення документації.

Орієнтовним змістом роботи комісій передбачено чимало питань щодо зміцнення зв'язків із виробничими колективами, випускниками шкіл. Під час аналізу планів роботи учнівських комітетів спеціальних загальноосвітніх шкіл, у яких практикується така форма роботи, показав, що більшість виховних, профорієнтаційних, культурних, спортивних заходів майже 90% планується проводити у школи.

Тому, як правило в планах роботи не відображається спільна робота з іншими молодіжними організаціями, або підшефними підприємствами, так як основним мотивом є те, що нестабільна фінансова і економічна складова на ринку праці. Тому такої активної співпраці з випускниками спеціальної загальноосвітньої школи роботодавці не вбачають сенсу, не проявляють в цьому певну зацікавленість як і майбутніх працівників, це приводить інформаційно-комунікативного вакууму навколо колективів розумово відсталих учнів.

В педагогічних колективах спеціальних загальноосвітніх шкіл наявна недооцінка значення учнівського самоврядування, відсутність чіткого планування цього виду роботи і ряду інших несприятливих обставин істотно позначається на практиці. Це планування має нестійкий, хвилеподібний характер і повторює певні методи, прийоми і форми роботи.

Як показали результати, учні з інтелектуальними порушеннями майже весь час виконують одні й ті ж самі доручення (Табл. 1.1.).

Таблиця 1.1

**Періодичність участі учнів з інтелектуальними порушеннями
в діяльності виборного активу класу**

Разом учнів	Обирались до активу (класу) (в %)			Не обирались
	1 раз	2 рази	3 рази	
30	7,2	29	33	30,8

Із наведеної таблиці видно, що 33 % учнів з інтелектуальними порушеннями обирались до учнівського активу класу тричі, 29% - двічі, що свідчить про сформовані організаційні навички визначеної групи дітей. Але треба зважати на той факт, що 30,8 % і 7,2 % учнів спостерігається не активна позиція в учнівському активі. Отже, учням з інтелектуальними порушеннями властиві інертність, імпульсивність, мало ініціативність, що не зникають, а проявляються в тих моментах, в яких би учні могли проявити свою активність.

У процесі вивчення досвіду роботи в спеціальних загальноосвітніх школі було виявлено те, що організаційна сторона учнівського самоврядування здійснюється формально. Спостерігали, що у більшості кейсів учні не залучалися до активної, спільної роботи, виконували певні організаційні та громадські доручення, які надавали їм класні керівники, не обирались широким голосуванням кандидатури і не узгоджувалися з рішенням загальних зборів класу чи то активом школи.

Інколи отримували певні ситуації, коли вчителі занадто ставили перед своїми активістами серйозні завдання, з якими вони не могли впоратися, бо не мали певного практичного досвіду або не могли правильно прийняти самостійне рішення.

Найчастіше старостами (командирами) стають удавані лідери, які, групують навколо себе подібних собі учнів, переносячи “ багатий вуличний досвід” в стіни школи, що в свою чергу не завжди позитивно впливає на загальну дисципліну в класі.

Для вивчення завдань, які тісно пов’язані із організаційною роботою учнів з інтелектуальними порушеннями в органах учнівського самоврядування, ми застосовували у своїй роботі ряд вищезазначених методів, серед яких певне місце відводилось анкетуванню.

За анкетами отримали данні, які свідчать про те, що учні в основному виконують формально за документами певні доручення вчителя майже 75%, а в реальному житті тільки 25% активістів працюють у громадських об’єднаннях.

Найбільш пріоритетними серед доручень є такі, як член комісії учнівського комітету, староста класу, член навчальної комісії. Більш активні дівчата, це пов’язано з тим, що вони більш рішучі, цілеспрямовані, намагаються виконати доручення вчителя вчасно і швидко, тому старост переважно обирають з поміж дівчат – 75%, а помічників зів спортивної діяльності і культурно-масових заходів переважно хлопців, відповідно складає 65%.

Роль виборчого активу залишається вкрай низькою, внаслідок того що вчителі часто замість дієвої допомоги своїм учням стараються надати гіперопіку. Намагаються виконати самостійно ті ж самі доручення, які надали своїм вихованцям, це в свою чергу не призводить до ефективного впровадження учнівського самоврядування так як не формується ініціативність, комунікабельність, відповідальність, самостійність, саморегуляція поведінки.

Залишається ще однією надважливою проблемою – це обрання активу школи, класу. Так учні з інтелектуальними порушеннями мають певні проблеми зі зниженою пізнавальною активністю, латентністю емоційно-вольової сфери, слабо вираженою саморегуляцією поведінкових і

агресивних дій та вчинків, інертністю нервової системи, крім того не мають певного соціального досвіду колегіального прийняття рішення, тому для них важко визначитися з вибором лідера учнівського активу.

При оцінці своїх однокласників, розумово відсталі учні основними критеріями називають здатність до навчання і авторитет серед вчителів та однолітків. Про це говорять відповіді самих учнів: “ Чому Ви пропонуєте в актив класу саме цих учнів? ”: 46 % учнів сказали, про рекомендованих кандидатів, що вони мають гарні результати з навчання; 23 % визначили свій вибір, тому що їх завжди рекомендують; 20 % назвали своїх друзів; 11 % учнів з інтелектуальними порушеннями свій вибір обґрунтували виключно наявністю лідерськими якостями в запропонованих кандидатів.

Серед підлітків старшого віку спостерігаються суттєві зміни мотивів вибору активістів. Зокрема, учні 7-8 класів, при виборі активу класу, керуються більше міжособистісними контактами та соціальними стосунками. Так як для цього віку більш характерною рисою стає організаторська діяльність, культурно-масові заходи, спортивні заходи, мистецькі тощо. Цього факту дотримуються 75% учнів, 25% назвали гарні здобутки в навчальній роботі.

В де яких навчальних закладах є так звані шкільні ради. Але чіткої структури саме шкільної ради немає, тому що багато питань або дублюється або не розглядається. Шкільна рада – це дорадчий орган, у склад якого входять вчителі, учні, випускники, батьки, підшефні організації, але як правило ця рада існують на папері. На питання “ Що ти знаєш про роботу шкільної ради? ” учні не змогли аргументувати свою думку.

Але це гарний інструмент взаємодії, нерозривної комунікації між адміністрацією школи, вчителями, батьками та учнями.

В практичній діяльності спеціальної загальноосвітньої школи існує декілька варіантів структури органів учнівського самоврядування. В першому випадку учнівський актив обирається шляхом відкритого голосування на загальних зборах учнів. До складу учнівського

самоврядування входять такі сектори за напрямками роботи: навчальний, дисциплінарний, господарський, культурно-масовий, спортивний, профорієнтаційний сектори. Окремо обирають з числа учнів голову учнівського самоврядування, його заступника, секретаря.

У склад учнівського комітету, переважно, входять учні 5-6 класів. У зв'язку із цим, учні середніх класів займають посади голів комісій учнівського комітету, які не мають достатнього практичного досвіду організаторської діяльності. Мало представленість учнів старших класів, вказує на не ефективне формування учнівського активу і призводить до відриву старшокласників від участі в життєдіяльності загальношкільного колективу.

Учнівський комітет обирається шляхом відкритого голосування на загальних зборах учнів 5-9 класів. В своїй структурі мають загальношкільні комісії та комісії класних колективів. Комісії формуються із числа представників всіх класів, які є відповідальними за певну діяльність у своїх дитячих об'єднань. Дані комісії активно взаємодіють із учасниками учнівського самоврядування.

Практично всі підрозділи учнівського комітету (комісії) в процесі своєї роботи спираються, на формування навчальної діяльності в класному колективі.

Тому важливим є підхід до правильного формування учнівського самоврядування, а саме, залучення учнівського активу не тільки в навчальній діяльності але й в позаурочній, та позакласній роботі. Так як це дає більш широкий спектр застосування організаційних якостей і набуття лідерських рис для обранців, які зможуть повести за собою колектив класу, школи.

Самостійна діяльність органів учнівського самоврядування у спеціальній загальноосвітній школі дещо обмежена. Вчителі не в повній мірі довіряють учням самостійно приймати рішення, і починають нав'язувати свої думки та реалізацію певних доручень. Такий стан призводить до формальних

виконань доручень, і не відповідності прийнятим рішенням. Це в свою чергу невілює всі зусилля, які були покладенні на формування ефективного розвитку учнівського самоврядування.

Як правило, у спеціальних загальноосвітніх школах в основну структуру складу учнівського самоврядування входять такі сектори: навчальний, виховний, організаційний, дисциплінарний, господарський, профорієнтаційний. Кожний заклад самостійно вирішує щодо кількісного та якісного складу та наповнення секцій, комісій, підкомісій тощо.

Цілеспрямована робота адміністративної ланки викладачів є важливою умовою функціонування органів шкільного самоврядування. Так, педагоги, розуміючи, що оволодіння навичками організаторської діяльності це тривалий і кропіткий процес, який необхідно сформувати багаторазовими повтореннями, обрати такі доручення для учнівського активу, які нададуть їм певного соціального, практичного досвіду, з поступовим залученням їх до вирішення більш складних питань в житті школи та колективу. Звичайно при постійній роботі разом з вчителями, однолітками, батьками, адміністрацією школи учні надалі самостійно долучаються до всіх видів і форм роботи, які відбуваються в навчальному закладі.

Учнівське самоврядування відіграє ключову роль у діяльності допоміжних шкіл. Самоуправлінська діяльність, як правило, розглядається педагогічними колективами, як самоціль учнів до формування активної громадянської позиції.

Під час дослідження нами виявлена багатоваріантність структури органів учнівського самоврядування із позитивною тенденцією розвитку цього процесу, яка в майбутньому надає можливість визначитися у формуванні учнівського активу.

Ще одну проблему, яку необхідно розв'язати, це те що в спеціальній загальноосвітній школі не має чіткого розуміння щодо того, як сформувати високий рівень готовності учнів до активної роботи в учнівському самоврядуванні.

1.3. Дослідження готовності учнів з інтелектуальними порушеннями до участі в учнівському самоврядуванні

Однією із основних причин виявленої пасивності в учнів з інтелектуальними порушеннями, не готовність їх прийняття самостійних і адекватних дій та рішень, низький рівень готовності учнів до участі в самоврядуванні, яка спричинена не врахуванням готовності учнів до залучення до цієї діяльності.

Для вивчення стану і рівня психологічної готовності до активної участі в учнівському активі, було запропоноване дослідження. При порівняльному аналізі наведені дані, які вказують на найбільш типові вимоги до участі учнів у самоврядуванні, що спричиненні особливостями ситуацій.

У учнівському самоврядуванні вихованці повинні обходитись без активної і авторитарної позиції вчителя, адже вони повинні самостійно знаходити спільну мову з однолітками, старшими товаришами, іншими вчителями, прислухатися до побажань адміністрації школи. Це необхідна умова для спільної, корисної справи у діяльності учнівського самоврядування.

При дослідженні рівня готовності учнів до активної взаємодії в учнівському самоврядуванні, намагалися враховувати ступінь дефекту. І запропонувати корекційно-розвивальну програму для подолання певних труднощів у спілкуванні, емоційно-вольової діяльності, проявів агресивних поведінкових реакцій тощо. Тому у зв'язку із цим, з'являється необхідність виявлення компенсаторних можливостей дітей, які разом із іншими факторами забезпечують корекційну спрямованість дитини до активної громадської роботи.

Нами було визначено основні показники рівня готовності учнів до роботи в об'єднаннях: самостійність, організаторські здібності, саморегуляція, активність, ініціативність, дисциплінованість тощо. Ми взяли

за основу ідеальну модель, що учень має в наявності всі параметри рівня готовності.

У формування учнівського самоврядування було залучено 30 учнів спеціальної загальноосвітньої школи №1 м. Херсону і 28 учнів Комунального закладу «Великолепетиського закладу загальної середньої освіти 1-3 ступенів Великолепетиської селищної ради»

Кваліфікаційна робота (проект) виконана на матеріалі дослідження, проведеного протягом 2020-2021 рр.

Основним завданням було виявлення стану сформованості перерахованих вище показників в учнів спеціальної загальноосвітньої школи.

Одержані факти аналізувались на трьох рівнях: спочатку опрацьовувалися дані про кожного учня, потім вони узагальнювались по кожному показнику про всіх учнів та інтегрувались за вказаними показниками. Порівнювали результати учнів з інтелектуальними порушеннями та учнями з нормотиповим розвитком.

Певні питання надавались учням як і в усній, так і в письмовій формі.

Письмові завдання були такого характеру: 1) “ Дай назву та склади план спортивного (культурно-масового) заходу ”, 2) “ розподіли обов’язки учнів при виконання даного спортивного (культурно-масового) заходу ”, 3) “ постав оцінку учням, які допомогли в проведенні заходу ”.

Усні запитання складали наступні: 1) “ Перерахуй свої обов’язки відповідно до твого доручення (наприклад, чергування в їдальні)”; 2) “ Перерахуй обов’язки відповідального за навчальну роботу”.

В ході виконання кожного завдання передбачалися різні види заохочень та допомога, як-от: заохочення правильних дій; спонукання учнів до подальших дій. Відповіді учнів обов’язково фіксувались в загальному протоколі, де вказували види допомоги.

Усі отримані дані проходили ретельний аналіз, виокремлювали, як учні відповідали на запитання, чи розуміли зміст запитання, як швидко

відповідали, чи аналізували певні ситуації, чи змогли запропонувати певні рішення.

Визначили, що учень, який хоче реалізувати себе в учнівському самоврядуванні, має бути творчою особистістю, ініціативним, здатним приймати самостійні рішення, і аргументовано обґрунтувати свої дії. Визначили основні риси характеру: вольові, мотиваційні, творчі, креативні, комунікаційні.

Компонентом готовності розумово відсталого дитини до самоврядувальної діяльності є наявність у неї організаторських здібностей, а саме: розуміння словесної інструкції та самого доручення; індивідуальні організаційні здібності; критичність своїх дій; звітування, щодо зробленої роботи.

Питання, щодо вивчення стану розвитку самостійності й організаторських здібностей:

- врахувати об'єктивну складність завдання і умов його виконання;
- можливість діяти на власний розсуд;
- елемент порівняння власних наробок з тим як справилися з певним дорученням інші товариші.

Ключовим аспектом у визначенні рівня готовності можна назвати оцінку саморегуляції. В основі процесу саморегуляції лежать процеси збудження та гальмування нервової системи. Серед основних показників оцінки стану саморегуляції нами було розглянуто: міжособистісна взаємодія, критичність мислення, впевненість в своїх силах і діях.

Для перевірки рівня розвитку в учнів лідерських якостей саморегуляції, вмотивованості було проаналізовано характер і види громадських доручень учнів 5,7,8 класів, а саме наскільки громадські доручення у спеціальній загальноосвітній школі є варіативними, чи враховують віковий аспект, зацікавленість та формують практичний досвід.

За результатами опитування отримали основні громадські дорученнями учнів, як-то: командир, санітар, господарник, квітник,

бібліотекар. Учні найбільше залучаються до таких видів суспільно корисної праці, а саме:

- догляд за живим куточком природи та квітами в класній кімнаті;
- чергування по школі та в їдальні;
- виконання громадських доручень вчителя;
- пресслужба в класі, в школі.

Для виявлення рівня самостійності та інших самоврядувальних рис особистості проводили різноманітні заходи самоврядувального характеру, а саме: “Книжкової лікарні”, “Корисних справ” тощо, а також звітування активу класу на класних зборах про виконання доручень.

Вихователем, або самими учнями, після звітування про виконанні доручення кожному учню давалась оцінка його роботи.

Наведемо фактори, які враховувалися при виявленні розвитку самостійності учнів:

1. Своїм ставленням до доручень і процедурою його виконання.
2. Комунікаційна взаємодія між однолітками, вчителями, дорослими під час виконання доручень.
3. Ініціативне рішення при виконання доручення.
4. Аналіз і синтез своєї діяльності.

Під час дослідження виявлено наступні основні види доручень, а саме: член комісії учнівського комітету, староста гуртка (клубу), що забезпечували включення учнівського активу до більш складних видів суспільно-корисної праці (організація класної бібліотеки та її функціонування, турбота про хворих товаришів, проведення ранкової гімнастики, участь в роботі санітарної комісії учнівського комітету тощо).

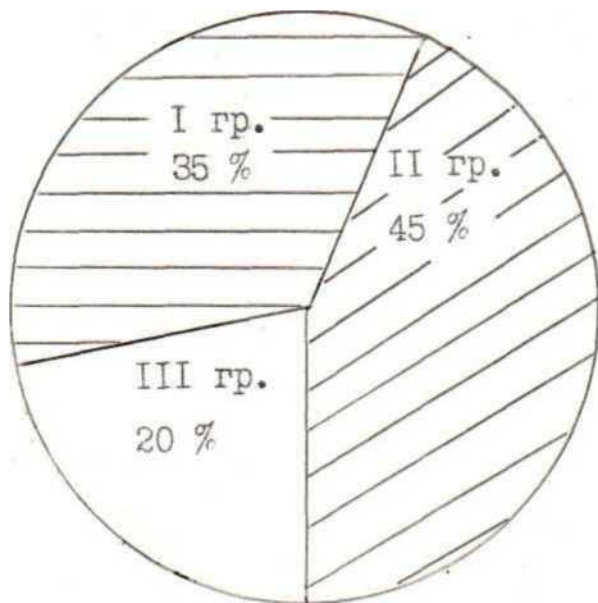
Для перевірки рівня розвитку в учнів самостійності прийняття рішень, наявності лідерських якостей учням пропонувалося керуватися розробленими нами правилами (наприклад, скласти план своєї роботи та визначити термін її виконання), що дає можливість простежити наявність й динаміку розвитку тієї чи іншої самоврядної риси особистості.

Розумово відсталі діти виявилися не готовими керуватися «Правилами організатора», що характеризує, передусім, невміння скоординувати свої організаторські дії.

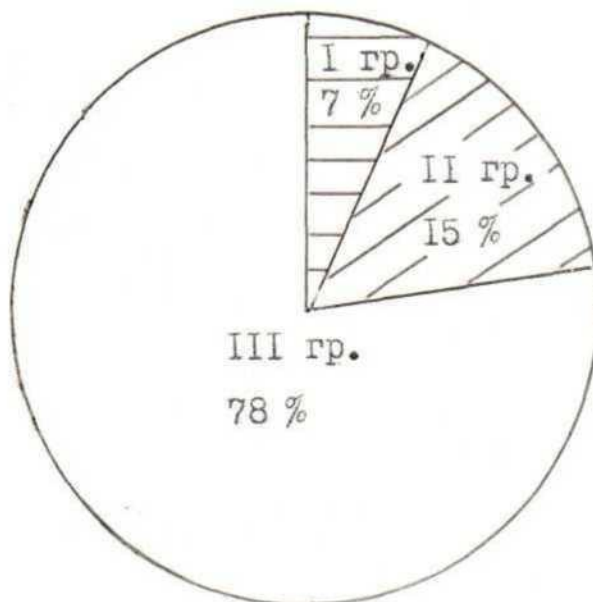
Така тривожна тенденцію простежується серед старшокласників, характерним для яких є небажання приймати активну участь у формуванні учнівського активу, тим самим вони уникають відповідальності, не хочуть бути частиною колективу, школи. Необхідно залучати їх до активного життя класу та школи, адже ця норма є необхідною для активної адаптації їх у дорослому житті.

Готовності учнів до діяльності в органах учнівського самоврядування обумовлена тим, що майже всі громадські доручення і види суспільно-корисної праці зустрічаються в повсякденному житті розумово відсталі дитини. Якісне виконання громадських доручень в структурі учнівського самоврядування набагато краще в учнів закладів повної загальної середньої освіти, ніж в учнів спеціальної загальноосвітньої школи. На нашу душу, такий стан обумовлений не тільки через наявність інтелектуальних порушень, а у більшості випадків, що вчителі не проводять послідовну роботу з формування ініціативи, активності в учнів, створення певних засобів і чинників для стійкої саморегуляції поведінки, щоб дитина могла з відчуттям власної гідності запропонувати свою кандидатуру до складу учнівського активу.

На рис 1.1. зазначені групи учнів за організаторським типом (наявні лідерські якості)

Заклад повної загальної
середньої освіти

Спеціальна школа

Рис. 1.1. Групи учнів організаторського типу

Умовні позначення:

- 1 група
- 2 група
- 3 група

За результатами дослідження до першої групи учнів організаторського типу відносяться 7% від загального числа обстежених дітей, 39% учнів закладу повної середньої освіти.

Для цієї групи учнів характерним є те, що кожне доручення вони виконували відповідально, у межах відведеного часу. Учня цієї групи властива наполегливість при отриманні остаточних результатів, вони завжди виконують завдання якісно, вони ініціативні, наполегливі, швидко організують роботу серед однолітків, критичні у своїх рішеннях. Для них характерне вирішення вихованих завдань підвищеної складності, мають бажання отримати високий соціальний статус через особисту активну життєву позицію.

Для другої групи учнів спеціальної загальноосвітньої школи організаторського типу (15% обстежених, 45 % учнів закладу повної

загальноосвітньої середньої освіти) характерна самостійність вирішення нескладних виховних завдань. При володінні засобами побудови громадської діяльності, проявляють безсистемність, епізодичну активність. Інертні на всіх етапах виховної роботи, їх із легкістю можна залучити до спільної, корисної роботи у колективі, якщо при цьому спиратися на збережені позитивні якості особистості чи досвід ровесників.

Активність таких учнів поєднується із пасивністю ставлення до громадської діяльності, яка проявляється негативністю. Сфера інтересів звужена та пов'язана із задоволенням власних потреб. Натомість вони важко сприймають будь яку критику у свою адресу, бажають, щоб їх здібності були відмічені та надано позитивну оцінку колективом.

Третю групу учнів організаторського типу складають 78 % учні спеціальної загальноосвітньої школи, тоді як в закладі повної загальної середньої освіти – 20 %. Ця категорія учнів характеризується нейтральним ставленням до реалій, до інших людей, до отриманих доручень. Для них характерна самостійність, організаторські вміння та навички у них слабо виражені й примітивні. Ця категорія дітей характеризується фрагментарністю участі у громадській роботі, нездатністю критичного мислення, не можуть і не вміють чинити опір проявам негативізму..

Тобто більшість учнів спеціальної загальноосвітньої школи відноситься до третьої групи, що свідчить про їх низький рівень готовності до участі у суспільно-корисній справі. Їм властиві лише окремі ознаки учня організаторського типу, можуть виконувати доручення тільки під патронатом вчителя або інших дорослих.

Пов'язуємо цей факт з тим, що учні з інтелектуальними порушеннями мають знижені пізнавальні процеси, що тісно пов'язані зі структурою дефекту, але вважаємо що недоцільне та не правильне формування учнівського самоврядування, не використання вмотиваних та заохочувальних принципів роботи з даною категорією дітей призводить до низького рівня готовності їх до участі в учнівському активі.

Позитивність у рівні самостійності характерна для 22 % обстежених дітей. Отримані результати дослідження говорять про те, що ці можливості можна реалізувати, використовуючи під час розвитку у підлітків навичок суспільно-корисної діяльності, що визначають реальний процес в учнівському самоврядуванні, в своєму складі мають завдання і вправи, на які вони повинні знайти самостійне вирішення. Система формування в учнів з інтелектуальними порушеннями умінь та навичок учнівського самоврядування, рекомендована з врахуванням отриманих недоліків і основних принципів та методі розвитку навичок організаторських здібностей, лідерських якостей, що може значно підвищити ефективність їх участі в учнівському самоврядуванні.

РОЗДІЛ II

ОСНОВНІ ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СПЕЦІАЛЬНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Для формування кожного окремого компонента діяльності, нами було визначено послідовність дій: вибір об'єкта, на який спрямовується дія самоврядуючих структурних об'єктів; виокремити окремі частини структури, а саме визначити ціль, основні етапи дослідження, отримання очікуваних результатів індивідуальної чи групової діяльності; аналізу способу діяльності.

Отже, в основу були визначені такі принципи:

1. Для створення ефективного учнівського самоврядування необхідно підготувати самих учнів з інтелектуальними порушеннями до активної участі в ньому.

2. Необхідно започаткувати школу активіста для відбору активних, ініціативних учнів.

3. При формування структури учнівського самоврядування необхідно врахувати і розробити такі завдання, ролі, статуси, щоб вони були по силам учням з інтелектуальними порушеннями, щоб кожне наступне завдання було складнішим починалося від простого до складного, враховувати індивідуальний і диференційований підхід до учнів .

Як нами вже було неодноразово наголошено, що учні з інтелектуальними порушеннями мають певні утруднення в саморегуляції своєї поведінки, вагаються чи правильно прийняли рішення, тому постало питання розробити методичні рекомендації щодо ефективного поетапного оволодіння навичками самоврядування, з ретельним відпрацюванням кожної дії учнями. Було розроблена і запропонована система доручень, зміст доручень передбачав засвоєння певних прийомів діяльності.

Такий принцип роботи дозволяє ефективно застосовувати норму поведінки, формувати компоненти самостійної роботи, виховувати

організаторські здібності в учнів, що в свою чергу стає основою для формування учнівського самоврядування.

Отже, для формування в учнів організаторських якостей, було визначено наступні вимоги: розробити систему громадських доручень; розробити систему спеціальних навчальних занять для формування лідерських, організаційних якостей в учнів; обов'язково включити всі види допомоги педагогічної, психологічної, методичної, організаційної з боку вчителів та батьків.

Навчання було побудоване з урахуванням із спеціальними і загально дидактичними вимогами: врахувати доступність, системність і послідовність, від простого до складного, з обов'язковим урахуванням вікових норм. Складається з основного і підготовчого періодів, кожний включає систему завдань і доручень.

У підготовчому періоді включалися такі доручення, які формують самостійність, дисциплінованість тощо. Учні виступали активними помічниками вчителів з організаційних питань, тоді як в основному періоді їм надалися такі доручення, які вже в них сформовані і можуть бути реалізовані поза межами класу, і бути ініціативними в житті школи. Такі учні як правило навчені приймати самостійні рішення, відповідально ставляться до своїх громадських доручень. Тобто учнів готують приймати певні управлінські рішення - це і обговорення певних питань, знайти компромісні рішення, знайти кращі варіанти і обґрунтувати їх, довести правильність своїх суджень.

Таким чином, можемо стверджувати, що саме з правильного розуміння управлінського рішення, в учнів відбувається формування самостійності і розвиток лідерських якостей. Які вони потім застосовують в учнівському самоврядуванні.

Процес вироблення конструктивних рішень лежить в основі правильних управлінських рішень: підготовки рішень, вибору кращих, їх аналіз та синтез.

Отже підготовчий період і його характеристика.

По-перше необхідно на цьому етапі визначити мету підготовки дітей до учнівського самоврядування. Основним наставником в цій нелегкій ситуації виступає вчитель, який виховує і надає корисні поради, щодо формування лідерських якостей у дітей. Тобто ключову роль відіграє вчитель, який надає певні доручення, вибирає учнів, які б могли бути корисними у суспільній роботі класу, школи, товариства тощо.

Наприклад, відпрацювання практичних доручень, нами було запропоновано суспільно-корисна праця на пришкольній ділянці з сезонного прибирання. Між класами було зроблено змагання, хто гарніше прибере за ними закріплену ділянку, активісти мали самостійно організувати роботу серед учнів, визначитися з інвентарем і докласти вчителю, як справилися за відповідним дорученням. Але звичайно вчитель перед самим виконанням доручення, визначається з класним активом, стосовно ділянки, форм і видів роботи, визначення кількості інвентарю, тобто заздалегідь обговорюються всі етапи роботи і підготовки до неї. Так як таке доручення виконувалося у вигляді змагання кожний клас намагався як найкраще справитися з цією роботою під керівництвом активу класу.

Після виконання доручення кожний учень із активу доповідав вчителю про етапи виконаної роботи, вчитель в свою чергу спостерігав за виконанням певних дій, як було виконано, відзначав хто справився самостійно, а кому потрібна допомога. Тобто формуючий компонент діяльності засвоюється поступово.

Наступний етап – це виконання певних дій за інструкцією. Тобто вчитель пояснює форми і види роботи, а учні мають переказати, як вони зрозуміли виконання цього завдання. Вчитель спостерігає за їх діями, і якщо бачить що вони не зрозуміли послідовність виконання дій, повторює окремі елементи словесної інструкції, обов'язково відмічає тих учнів, хто справився швидко і вірно з дорученням.

Тобто відпрацювання до автоматизму кожної дії сприяє засвоєнню

вмінь та навичок, відповідно так учнів вчать швидко і усвідомлено до організаторських здібностей, які потім застосовують на практиці. При цьому ключова роль вчителя залишається на високому рівні.

Наступна група завдань була обґрунтована – з використанням тільки словесної інструкції. Учні ділилися на дві групи одна група виконували функції бригадира, інші робітника. Вчитель спостерігав за учнями і фіксував, як виконувалися інструкції, чи зрозуміли всі учасники свої ролі: той хто надає команди має чітко їх зазначити, той хто виконує після виконання надати словесний звіт, вчитель контролю всю роботу, і визначає чи потрібна будь яка допомога.

Подібна робота формує як контроль так самоконтроль і взаємоконтроль, що створює певні передумови формування стійких засвоєних дій, що також формується у виконання самостійної роботи.

Отже можемо стверджувати, що учні при виконанні цього завдання відпрацьовували такі види роботи: співпрацювання в мікрогрупах, прийняття рішення, самостійних дій, відстоювання своєї думки, набували практичного досвіду тощо.

Під час формування учнівського самоврядування одним із завданням є послідовне формування уміння орієнтуватися в наступній діяльності. Ефективною нормою засвоєння є тоді коли учні починають уявляти результати своєї роботи.

Виховання в учнів сприйняття регуляції своєї самоврядувальної діяльності здійснюється під час другого періоду, що являється основним, охоплює наступні етапи:

- по-перше, учнів необхідно залучувати до виконання різних індивідуальних доручень у шкільному колективі;
- по-друге, створення сприятливих умов покращення міжособистісної взаємодії учнів під час виконання доручень у групах чергових;
- третє, безпосереднє залучення учнів до виконання доручень учнівського активу;

- по-четверте, часткове делегування учням організаторських доручень відіграє одну із основних важливих функцій, що сприятиме вихованню в учнів самоврядувальної діяльності у колективі.

Для першого етапу характерним є виховання в учнів приймати рішення, яке досягається при умові успішного виконання того чи іншого доручення. Тобто, педагог повинен забезпечити створення відповідних умов, що сприятиме стимулюванню у дітей зацікавленості у виконанні громадських доручень, що є основною складовою у прийнятті рішення. Виконуючи доручення, учні одержують певні права, наприклад, староста класу, член учнівського комітету тощо. При делегуванні доручень необхідно враховувати й вікові особливості, тобто, в учнів молодшого шкільного віку соціальної досвід може бути недостатньо розвинутим, що є причиною негативізму у міжособистісних відносинах.

Під час розподілу доручень та обов'язків необхідно дотримуватися принципу індивідуальності, варіативності, а також враховувати особливості їх розумового і фізичного розвитку.

Важливу роль у вихованні в учнів приймати рішення у виконанні професійних обов'язків відіграє особистий авторитет педагога.

Отже, формування організаторських умінь обумовлене виконанням не тільки колективних, але й індивідуальних доручень дитячого колективу, за, безпосередньою участю педагога.

Учням експериментальних класів були запропоновані виконувати доручення голови учнівського комітету, заступника голови, секретар учнівського комітету, старости класу, фізоргу, культоргу тощо.

Групи взаємодопомоги формуються серед учнів, які не мають прогалин у навчанні, що сприяє підвищенню загальної успішності класу та створенню сприятливої атмосфери у колективі.

Для покращення самоврядування у громадськості, проводили навчання учнівського активу, яке націлено на навчання та виховання в учнів з інтелектуальними порушеннями лідерських якостей. Для досягнення даної

цілі в учнівських колективах були створені “школи активу”, учні яких були залучені до виконання експериментальних завдань на всіх етапах проведення дослідження.

“Школи активу” створювалися насамперед, для чіткого визначення обов’язків органів учнівського самоврядування і особистісних обов’язків учнів, які займали активну громадську позицію [46].

При вивченні самоврядувальної функції у колективі велика увага приділялася практичній консультативній участі вчителів в засіданнях органів учнівського самоврядування див. табл. 2.1. [46].

Таблиця 2.1.

ПЛАН ЗАНЯТЬ - «ШКОЛИ АКТИВУ»

№ ПП	ТЕМИ ЗАНЯТЬ	Загальна кільк. годин.	Види занять	
			Семі нар	Практ.
1	Традиції та культура учнівського самоврядування в спеціальних загальноосвітніх школах	2	1	1
2	Принципи роботи учнівського самоврядування	1		1
3	Розробка плану роботи органів учнівського самоврядування на поточний рік	1		1
4	Особливості роботи навчального сектору для формування свідомої поведінки учнів	2	1	1
5	Організація і методика проведення дисциплінарних комісій та визначення порядку проведення рейдів-перевірок у школі	1		1
6	Організація взаємодопомоги в навчанні, індивідуальне шефство добре підготовлених школярів над невстигаючими	1		1
7	Методика організації і проведення заходів по трудовому вихованню учнів	2	1	1
8	Організація і методика проведення навчальних комісій з перевірки якості освіти та поведінки учнів 7-9 класів	1		1

9	Шляхи і засоби участі активу класу у формування активної громадської думки в колективі	2	1	1
10	Організація і методика проведення заходів з позакласної роботи (вечорів відпочинку, зустрічей з цікавими людьми, формування клубів за інтересами в класі тощо).	2	1	1
11	Підсумкове заняття “Роль учнівського самоврядування у формуванні соціально значущої громадської активної позиції учня”	2	2	
Всього		17	7	10

Другий етап характеризується певною складністю у взаємовідносинах між учнем та педагогом, оскільки зростає дитячий максималізм, бажання до самостійності. Метою даного етапу є виховання в учнів уміння та бажання, що є основним, діяти в конкретній ситуації, при цьому поступово зменшуючи свою роль в ній. На цьому етапі, також, необхідно дотримуватися принципу індивідуального підходу при наданні доручень, наприклад, прибирання класу, догляду за квітами. Учням повинні були самостійно справитися з дорученнями і обов’язково чергові звітували про виконану роботу перед учителем або особою, яка надавала певне доручення. Звітування про чергування відіграє основну роль у вихованні умінь та навичок самоврядування учнів спеціальної школи. Результати виконання обов’язків чергування обговорювалися колективно із педагогом та учнями, які поступово були залучені до його аналізу учнів.

В ході експерименту, учні навчалися відмічати ініціативність чергових у виконанні доручень та справ, які необхідно виконати. Це сприяло розширенню обов’язків чергових та, безпосередньому, розвитку самостійності та організованості учнів. Також, це спричинює розвиток критичного ставлення до себе і ровесників.

Під час проведення експерименту, у шкільному колективі результат чергування оцінювався, також, залежності від прояву власної ініціативності учня. Вихованню самостійності та організаторським здібностям учнів експериментальних груп сприяла організація чергування в класі та

усвідомленням учнів його важливості.

Метою третього етапу було навчання учнів самостійно організовувати самоврядування на рівні колективу під час практичної діяльності. Саме під час виконання практичних завдань здійснюється перехід до участі активу в організації самоврядування.

Учням було запропоновано оцінити:

- кількість виконаних доручень та, безпосереднє їх ставлення до виконаної роботи;
- міжособистісні відносини у колективі під час самоврядування;
- ініціативність при самоврядуванні.

Учням було запропоновано виконати індивідуальні і колективні доручення, з урахуванням принципів черговості та змінності доручень.

Безперечно, традиційні громадські доручення виконувалися учнями в організації шкільного життя, а також, в підготовці та проведенні загальних творчих справ. Для більш якісного виконання громадських доручень було організовано, так звану, раду справ. Рада справи – це тимчасовий керівний орган, що створювався спеціально учнівським комітетом для підготовки і проведення різноманітних заходів, як-то: Свято “Перелітні птахи”, “Свято букварика”, “Свято Весни” тощо із залученням, по можливості, батьків і шефів. Перед початком роботи ради вихователь разом із її головою обговорює та розподіляє обов’язки щодо організації тієї чи іншої справи. До громадської роботи поступово залучаються всі учні, кожен із них несе особисту відповідальність за виконання загальної справи. В результаті чого у дітей формуються якості, як самостійність й організаторські здібності, закріплені авторитетом у шкільному колективі. Неабияку роль відіграє аналіз роботи у колективі, тобто звітність учасників ради про виконання справи, оцінка їх роботи.

У дітей самоврядування формується, також, при наявності в них умінь користуватися документами. Застосування таких форм організації самоврядування як проведення днів самоврядування, самостійне проведення

інших заходів, особливо ефективно наприкінці навчального року, коли більшість учнів успішно виконують обов'язки самоврядування.

ВИСНОВКИ

Дослідження, що було виконане, дозволило сформулювати такі **висновки**:

1. У відповідності з сучасною концепцією освіти, учнівське самоврядування розглядається як можливість згуртування учнівської молоді на корисні справи, виховувати в них національну приналежність, відстоювати свої права та свободи, розбудовувати демократію, бути активними учасниками свого життя робити його цікавим і начиненими подіями.

2. З аналізу наукової та методичної літератури з питань навчання й виховання дітей з інтелектуальними порушеннями, ідея, впровадження в практику роботи спеціальних загальноосвітніх шкіл учнівського самоврядування одержало схвалення з боку адміністрації спеціальної загальноосвітньої школи, що відобразилося у ефективному втіленню основних принципів учнівського самоврядування в шкільну практику. Але як практика показує, що не всі адміністративні ланки в спеціальній школі готові підтримати самостійний рух розвитку учнівського самоврядування, бо вважають, що діти з інтелектуальними порушеннями емоційно нестабільні, у них знижені пізнавальні процеси, соціально невмотивовані, відсутня саморегуляція поведінки тощо. Крім того, слід зазначити, що питання формування учнівського самоврядування в спеціальній загальноосвітній школі майже не висвітлено в повному обсязі.

3. Учніському самоврядуванню притаманна раціональна внутрішня організація, що має такі характеристики, як дисципліна, відповідальність, захоплення своєю справою тощо. Таким чином, можна вважати, що школа – це мікромодель майбутнього соціуму. І основи взаємодії в цьому соціумі закладаються і відточуються учнями, за рахунок активної участі в житті колективу, школи. Головною умовою формування учнівського самоврядування стає вчитель, який готовий до нових

експериментів, готовий прийти на допомогу і власними позитивними прикладами стати опорою для своїх ініціативних учнів.

4. Результати випускної кваліфікаційної роботи дають можливість стверджувати щодо правомірності функціонування учнівського самоврядування в спеціальній загальноосвітній школі та про активну участь в ньому учнів з інтелектуальними порушеннями

5. Головними цільовими орієнтаціями учнівського самоврядування є створення комфортних умов для формування лідерських якостей у колективі. Де учні з інтелектуальними порушеннями мають можливість сформувати такі якості як активність, відповідальність, дисциплінованість, самостійність тощо. Розвивається самодисципліна і порядок у школі за рахунок ефективного впровадження учнівського самоврядування. Крім того, учні з інтелектуальними порушеннями вчаться отримувати певні доручення і самостійно відповідати за їх реалізацію, що є надійним фактором соціально-трудової адаптації і реабілітації випускників спеціальних загальноосвітніх шкіл.

6. Загальні результати дослідження дають підставу вважати, що теоретичне обґрунтування і ефективне впровадження основних принципів та методів нашого дослідження дозволить активно застосовувати виявлені аспекти у формуванні учнівського самоврядування учнів спеціальних загальноосвітніх шкіл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баудіш В.І. Сутність корекційно-виховної роботи у допоміжній школі В кн. Спеціальна психологія. Тексти. Частина II. / За ред. М.П. Матвеевої, С.П. Миронової. - К.-Подільський: - К.-П. ДПУ, 2001. - С. 136-138.
2. Байрамова М. Технології учнівського самоврядування / М.Байрамова, А.Дзюбук, В.Дзюбук // Директор школи. – 2003. – № 15-16. – С. 11-13.
3. Беженар Г. Учніське самоврядування як засіб розвитку лідерських якостей / Г. Беженар // Директор школи. Шкільний світ: Газета для керівників шкіл. - 2013. - № 6. - С. 16-21.
4. Бех І.Д. Концепція виховання особистості // Рад. школа. - 1991. - № 5. - С. 40-47.
5. Бондар В.І. Зв'язок педагогічної науки з практикою як умова розробки нових технологій спеціальної освіти // Дидактичні та соціально - психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб. - Вин. 5. - К.: Науковий світ, 2004. - С. 3-6.
6. Благінін В. М. Учніське самоврядування в педагогічній теорії та практиці / В. М. Благінін // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки: Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. - Ніжин: НДУ, 2008. - № 3. - С. 36-38.
7. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: Навч. посіб. - К.: Наш час, 2005. - 176 с.
8. Вавіна Л.С., Єременко І.Г., Турчинська В.Є., Мерсіянова Г.М. Методичні рекомендації з питань запровадження диференційованого навчання в допоміжних школах. - К.: КМПУВ, 1980. - 39 с.
9. Виноградова Т. Учніське самоврядування: історія питання / Т. Виноградова // Підручник для директора: посіб. з управл. компетентності. - 2010. - № 7/8. - С. 65-72.

10. Висоцька А.М. Зміст і методика корекційно-виховної роботи щодо формування громадянських якостей учнів молодших класів допоміжної школи // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод, зб. - Вип. 5. - К.: Науковий світ, 2004. - С. 329-332.
11. Выготский Л.С. Собр. Соч. т. 5. Основы дефектологии. - М.: Педагогика, 1983. - 368 с.
12. Виноградова Т. Учніське самоврядування: історія питання / Т. Виноградова // Підручник для директора: посіб. з управл. компетентності. - 2010. - № 7/8. - С. 65-72.
13. Врублевська М. Орган учнівського самоврядування // Виховна робота в школі: Науково – методичний журнал. / М. Врублевська. – Харків. – 2006. – №10 (23). – С. 2 – 15.
14. Вульфів Б., Поташник М. Організатор позакласної та позашкільної виховної роботи. / Б. Вульфів, М. Поташник. – М.: Просвещение, 1983. – 425 с.
15. Глінчевська Я. Роль учнівського самоврядування в школі / Я. Глінчевська // Директор школи, ліцею, гімназії. - 2009. - № 5. - С. 74-79.
16. Граборов А.Н. Очерки по олигофренопедагогике. - М.: Учпедгиз, 1961.- 354 с.
17. Грищенко Т. Учніське самоврядування у процесі управління / Т. Грищенко // Директор школи. Україна. - 2010. - № 4. - С. 26-29.
18. Данилів І. Структура учнівського парламенту // Виховна робота в школі: Науково – методичний журнал. / І. Данилів. – № 10 (23). – Харків. – 2006. – С. 4.
19. Денисенко Т. Основні засади самоврядування / Т. Денисенко // Підручник для директора: посіб. з управл. компетентності. - 2010. - № 10. - С. 2-11.

- 20.Дмитрієва Д. Самоврядування як шлях формування громадянина / Д. Дмитрієва // Підручник для директора: посіб. з управл. компетентності. - 2010. - № 11. - С. 9-11.
- 21.Жуков В. Учнівське самоврядування в школі: сьогодні і завтра. / В. Жуков. – Київ: Радянська школа, 1989. – 334 с.
- 22.Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. - К.: Вища шк., 1985. - 328 с.
- 23.Кацинська Л. Виховний процес у сучасній школі. / Л. Кацинська. – Рівне, 1997.
- 24.Кашевський В. На допомогу шкільному самоврядуванню. / В. Кашевський. – Рівне, 1999.
- 25.Кащенко В.П. Педагогическая коррекция: испр. недостатков и характера у детей и подростков: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1992. - 223 с.
- 26.Красовицький М.Ю. Виховна робота в школі: Досвід і проблеми. К.: Освіта, 1992. - 183 с.
- 27.Кричевський В. Демократизація шкільного життя. / В. Кричевський. – М.: Знание, 1991. – 38 с.
- 28.Куракін П., Новікова Л. Шкільний учнівський колектив: проблеми управління. / П. Куракін, Л. Новікова. – М. Знання 1982. – 96 с.
- 29.Липа В.А. Основы коррекционной педагогики: Учебное пособие. Донецк: Лебідь, 2002. - 327 с.
- 30.Миронова С.П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту: Монографія. - Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2007. - 304 с.
- 31.Ніколенко Д.Ф. Педагогічне дитинознавство // Вісник АПН України, 1993. - № 1.- С. 133-143.
- 32.Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / Под ред. Ж.И. Шиф и др. — М.: Педагогика, 1980. — 176 с.
- 33.Психология детей с отклонениями и нарушениями психического

- розвиття / Сост. и общая редакция В.М. Астапова, Ю.В. Микадзе. — СПб.: Питер, 2001.— 384 с.
34. Приходько М. Учнівське самоврядування в сучасному вимірі. Методичний посібник. / М. Приходько. – Біла Церква. – 2009. – с. 248.
35. Рогаткін Д. Школа учнівського самоврядування. – [Www.pedlib.ru](http://www.pedlib.ru).
36. Рожков М. Розвиток самоврядування в дитячих колективах. / М. Рожков. – М.: ВЛАДОС, 2002. – 160 с.
37. Рожков М., Байбородова Л. Організація виховного процесу в школі: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. Закладів. / М. Рожков, Л. Байбородова. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 190 с.
38. Синьов В.М., Пометун О.І., Кривуша В.І., Супрун М.О. Основи теорії виховання: Навч. посібник / За ред. В.М. Синьова. - К.: КІВС, 2000. - 140 с.
39. Синьов В.М., Северов О.П. Формування правової свідомості учнів допоміжної школи як умова їх соціалізації. Тези доповідей респ. читань. - Луцьк, 1987. - С. 54-55.
40. Смирнова А.Н. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы. - М.: Просвещение, 1982. - 104 с.
41. Специальная педагогика: Учеб пособие для студентов / Л.И. Аксенова, Б.А. Архипова, Л.И. Билякова и др. / Под ред. Н.М. Назаровой: - 3-е изд., исп. - М.: «Академия», 2004. - 400 с.
42. Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За ред. академіка В.І. Бондаря. - Луганськ: Альма-матер, 2003.- 436 с.
43. Стадненко Н.М. Особенности мышления учащихся вспомогательной школы. - К.: Рад. шк., 1988. - 144 с.
44. Супрун М.О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX - перша половина XX ст.): Монографія. - К.: Вид. КЮІ МВСУ Паливода А.В., 2005. - 326 с.

45. Супрун М.О. Педагогічні умови діяльності учнівського самоврядування у допоміжній школі Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13. 00. 03 / - К.: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1994. - 23 с.
46. Супрун М.О. Корекційне виховання учнів допоміжної школи засобами учнівського самоврядування: Монографія. – К.: МП «Леся», 2009. – 212с.
47. Турчинська В.Є. Методичні рекомендації щодо вивчення моральної вихованості учнів молодших класів допоміжної школи. - К.: РУМК спецшкіл, 1984. - 38 с.
48. Учнівське самоврядування. Практичний poradnik (колектив інструкторів Фонду “Освіта для демократії” під керівництвом Кшиштофа Становського). – Львів, 1999.
49. Учнівське самоврядування: проблеми та досвід. / Л. Кацинська. – Рівне, 2001 р.
50. Учнівське самоврядування. Практичний poradnik (колектив інструкторів Фонду “Освіта для демократії” під керівництвом Кшиштофа Становського). – Львів, 1999.
51. Учнівське самоврядування: проблеми та досвід. / Л. Кацинська. – Рівне, 2001 р.
52. Хохліна О.П. Проблема визначення показників ефективності освітнього процесу в допоміжній школі // Педагогіка і психологія. - 2003. - № 3.- С. 81-88.
53. Чашніков Л. Сучасні моделі інформаційно-аналітичного забезпечення шкільного управління // Питання психології. / Л. Чашніков. – К. – 1993. – № 9. С.36 – 41.
54. Шиф Ж.И. Психологические вопросы обучения аномальных детей // Основы обучения и воспитания аномальных детей. - М.: Просвещение, 1965. - С. 139-153.
55. Ярмаченко М.Д. Корекційно-виховна робота. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. - К.: Пед. думка, 2001. - С. 264-265.